

Вукић ИЛИНЧИЋ*

РУСКА ДИПЛОМАТИЈА О ВАСОЈЕВИЋКОЈ АФЕРИ 1909. ГОДИНЕ

Један од најбурнијих периода у политичкој историји Црне Горе је тзв. уставни период од 1905. до 1914. године. Наиме, књаз Никола је на опште изненађење не само јавног мњења него и најближих сарадника „даровао” земљи први Устав и прокламацијом увео народ у уставни и парламентарни живот, који је био општа непознаница у патријархалној и мало просвијећеној Црној Гори тога времена.

Патријархално-апсолутистички начин владавине књаза Николе представљао је анахронизам новом добу, а неуставне земље биле су најзаосталије у Европи, па је црногорски суверен желио, макар и декларативно, да свој народ и земљу прикључи напреднима. Поред тога, на почетку XX вијека десиле су се крупне промјене у окружењу и Европи. Према појединим показатељима, на увођење уставности у Црној Гори утицао је и Мајски преврат у Србији 1903. године, када је књаз увидио да апсолутистички режими и владари завршавају лоше. Такође, није желио ни да заостаје за Србијом и Карађорђевићима, који су му стали на пут ка животном циљу – доласку на свесрпски престо.

Унутрашње прилике такође су ишле на руку увођењу уставности. Послије Берлинског конгреса 1878. године Црна Гора је ушла у ред независних држава са мирнијим унутрашњим друштвено-политичким развојем, који је привукао и први страни капитал. Иако спор, то је био велики напредак у односу на пређашње стање кад је земља била изразито сточарска и ратничка. Наравно, Црна Гора је и даље била у огромном заостатку за савременим цивилизацијским токовима тога времена. Општем друштвеном напретку и културној надградњи доприносили су

* Др Вукић Илинчић, ЈУ Музеји и галерије Подгорице

угледни научни и културни посленици из Србије, Далмације, Босне и Херцеговине и других јужнословенских земаља, који су на позив књаза Николе долазили у Црну Гору и дали свој видни допринос.

У склопу нових друштвено-економских односа на почетку XX вијека, постепено се формирао и грађански слој који је желио да буде носилац прогреса и којем није одговарао уопште архаични начин владавине. То је био случај и са младићима из Црне Горе који су се школовали на страни, претежно у Србији, али и у другим уставним и напреднијим државама. Они су на страни усвајали демократске идеје и, вративши се у отаџбину, постали главни покретачи слободнијег мишљења и поборници појединачних и грађанских слобода. Ове околности су такође утицале на књаза Николу да земљу прогласи уставном и себе уставним владаром.

Без сумње, нови друштвени односи настали на начелу уставности били су велики искорак у правној надградњи Црне Горе. Створен је правни основ за скупштинску контролу власти и демократско и опозиционо критичко мишљење и дјеловање, а тиме и већи квалитет у политичком животу земље.

Прва уставна скупштина изабрана је 1906. године на релативно слободним изборима. Већ на самом почетку њеног рада доћи ће до поларизације мишљења и идеја. Посланици су се издиференцирали на конзервативне, који су и поред новонасталих околности остали приврженици старог начина владања и мишљења, и на младе, школованије и радикалније људе који су жељели промјене на уставној платформи. Ови посљедњи ће у Скупштини образовати свој клуб, из којег ће се формирати, годину касније, и прва политичка организација у Црној Гори – Народна странка, познатија као „клубашка”.

Књаз Никола и посланици блиски двору нијесу са симпатијама гледали на скупштинску већину. Сматрали су је исувише радикалном јер су захтијевали ревизију Устава, преглед старих финансијских рачуна, одлучнију националну политику и тјешњу сарадњу са Србијом и Русијом, успостављање демократских односа у земљи како је прокламовано Уставом.

Због неискрености у доношењу Устава, чије су норме важиле више на папиру него у пракси, односи у Првој уставној скупштини су се све више заоштравали, да би најпослије ескалирали у отворено непријатељство, које се пренијело и на широке народне слојеве. Из тих разлога, књаз Никола је распустио Скупштину, маја 1907. године, а на сљедећим изборима, у другој половини исте године, који су организовани

и спроведени по његовој вољи, добио је послушну скупштинску већину. То су били монтирани избори, уз велики терор цивилних и војних власти према опозиционо оријентисаним грађанима, што ће земљу довести до границе тешких сукоба. Режим је безакоње спроводио преко књажевих присталица, који су основали „Праву народну странку”, чије су присталице познатије као „праваши”, чија политичка организација није никада била странка у правом смислу те ријечи, већ странка „у оснивању”.

Из наведених разлога, период од 1907. до балканских ратова 1912/13. године у Црној Гори је карактеристичан по безакоњу у свим сферама друштвеног живота, политичким прогонима неистомишљеника, неразвијетљеним убиствима политичких противника, аферама и монтираним судским процесима. У тим драстичним политичким обрачунима нијесу најчешће бирана средства ни режима ни опозиције. Кулминацију таквог стања представљају Бомбашка афера 1907. и Васојевићка афера 1909. године, које су свој епилог добиле на судским процесима у Цетињу и Колашину.

Због терора власти у свим сферама друштвеног живота у Црној Гори, поједини млађи људи су у немогућности законитог политичког дјеловања одлучили да се боре радикалним методама. Посљедица таквог начина борбе била је политичка нестабилност земље.

Пошто Народна странка није могла више да дјелује као легална организација, основана је *Тајна организација Народне странке*, по угледу на италијанско тајно друштво *Карбонаре*. Ова организација је имала посебан Статут, а програм је остао исти као легалне Народне странке, само начин реализовања тог програма је промијењен. На челу Тајне организације био је ражаловани командир Никола Митровић из Братоножића, школован у Италији, који је и аутор Статута организације, која је основана у 1908. години, после судског процеса на Цетињу, гдје су актери у Бомбашкој афери осуђени на дугогодишње временске казне. Уопште, план чланова тајне организације је био да свргну са престола књаза Николу, да за књаза прогласе престолонаследника Данила, којег су сматрали демократом. Међутим, догодио се један несмотрен потез члана Тајне организације, потпоручника Петра Ђиновића из Бара Краљских, којије са својом мјесном четом којом је командовао покушао да предухитри режим и оствари циљ Тајне организације, сматрајући да је она откривена, а да ће својим примјером покренути и друге чланове на дјеловање у том правцу. Међутим, његова акција је предухитрена и тиме Тајна организација компромитована.

*

Откривањем завјере у Васојевићима избила је још једна афера у Црној Гори у тзв. уставном периоду, која ће епилог добити на судском процесу. Послије неуспјеле акције потпоручника Петра Ђиновића да заузме војно слагалиште-барутану у Краљима код Андријевице, 6. септембра 1909. године (по старом календару), образован је Војни суд у Колашину, центру тадашње Морачко-васојевићке области, на челу са бригадиром Мијајлом Нишиним Вучинићем. Истрага је показала да је, иако самовољан покушај Ђиновића, завјера имала шире размјере с циљем да се обори тадашњи црногорски режим.

У цјелини посматрано, Војни суд у Колашину био је нестручан, а његови чланови и блиски двору људи доводили су унапријед у сумњу праведну пресуду, без обзира на степен кривице оптужених. Чињеница да ниједан од осам чланова Суда није био правник, подстиче сумњу да је цио процес био монтиран. Иако пређашњи процес у Цетињу 1908. године у Бомбашкој афери по многим индицијама има сличну конотацију, ипак, правно посматрано, не могу се мјерити у професионалном смислу, јер је Суд, иако посебан, имао чланове који су били доказани правници и судије, а оптужени су имали и браниоце што није био случај у колашинском процесу. Предсједник Суда био је чак неписмен, а војни тужилац Петар Ђурашковић, ранији перјаник, „једва писмен”. Све у свему, овај процес могао је да добије епилог као пређашњи, да се суди по посебном закону-*lex specialis*, или да суде грађански судови, јер је процес у цјелини носио грађанскоправни карактер, с обзиром на то да је истрагу водило Министарство унутрашњих дјела на челу са министром Јованом Пламенцем.

Послије рада Војног суда у Колашину, више од два мјесеца, пресудом су обухваћена 103 лица, а 11 их је осуђено на смрт. Од лица којима су изречене смртне казне пет их је било у рукама власти. Стријељани су 16. новембра 1909. године. Над Петром Ђиновићем, Михаилом Јојићем и Радисавом Рачићем казна је извршена у Андријевици, а Илија Петровић и Петар Митровић стријељани су у Подгорици. Остали су осуђени на различите временске казне, од двије и више година, укључујући и вјечиту робију; једно лице је добило ослобађајућу пресуду због недостатка доказа, а као невина четири лица су ослобођена.¹

¹ Државни архив Црне Горе (у даљем тексту: ДАЦГ), ф. Васојевићка афера, ф. 1,

Оснивање Књажевског Великог Војног Суда, бр. 4258, 6. 9. 1909. године, наредбом министра војног од 4. 9. 1909. године; пресуда; Глас Црногорца, бр. 39, 12. 9. 1909. године; Никола Шкерковић, Црна Гора на освитку 20. вијека, Београд, 1964, 493.

Иако је судски процес у Колашину био тајан, о њему су писали званични црногорски листови „Глас Црногорца” и „Цетињски вјесник”, иносили неке детаље из истраге, а нарочито су коментарисали писање других листова и часописа из јужнословенских земаља о овом догађају и водили са њима полемике.

*

Међутим, тема овог рада је како је руска дипломатија видјела овај догађај. Из обимне архивске грађе може се закључити да је дипломатију царске Русије највише забрињавало како ће се овај процес у Колашину и његов исход одразити на ионако тада лоше односе између двије српске државе – Црне Горе и Србије. За то се живо занимао тадашњи руски отправник послова са Цетиња Николај Дјаченко. Његови извјештаји добијају на значају и због честих, личних контаката са књазом Николом и члановима књажевске породице јер је Васојевићка афера, уопште, пореметила односе између појединих чланова династије.

У једном извјештају о завјери и Суду у Колашину, руски дипломата пише да је то „неоспорно крупан догађај у унутрашњем животу књажевине”, да су владина саопштења и говори „књажевих министара”, сведени на минимум, да су у вези са „Колашинским инцидентом” књаз и његови најближи сарадници озбиљно забринути. Руски дипломата износи свој утисак из посљедњег разговора са књазом Николом, који га је упознао „не само са посљедњим подацима добијеним у судској истрази” већ и са наредбом министру унутрашњих дјела да му се доставља записник са саслушања свих осумњичених и свједока на суду. По ријечима „Његовог Краљ. Височанства, број лица која имају било какав контакт у завјери потпоручника Ђиновића није већи од седамдесет, од тога шеснаест лица је пребјегло у предјеле Албаније, тако да ће им се судити у одсутству”.²

О судбини главних виновника књаз Никола је рекао: „Троје ће бити стријељано, јер сам ријешио да овога пута дјелујем неумољиво, пошто сам чврсто увјерен да ако је од бомбаша затворених у подгоричкој тамници пет-шест било тако кажњено, садашње завјере не би ни било. Цео народ црногорски је уз мене и одан ми је. Међу војском нема издајни-

² Народни музеј Црне Горе, Библиотечко-архивско одјељење (у даљем тексту НМЦГ БАО), ф. Приновљени рукописи, кутија за 1909, Дјаченко-министру иностраних дјела, бр. 44, Цетиње, 7. 10. 1909.

ка. Понашање чете којом је командовао Ђиновић је за сваку похвалу”.³ Завјера је, по њему, дјело србијанских политичких радника, при чему је прозвао извјесног Спалајковића, а податке добијене у истрази књаз је ријешо да чува у дубокој тајности да не би открио пред непријатељима словенства, посебно пред Аустријом, интриге упућене из Београда против Црне Горе и њене династије. Изјаве књаза биле су оптимистичке, коментарише даље Дјаченко, у жељи, како закључује, да убиједи сабесједника да је у Црној Гори „све добро”. Али при свему томе: „Господарева ријеч је звучала некако неубједљиво, као да је сам себе бодрео и тјешо говорећи о непромијењеној љубави и нарној оданости, као и апсолутној вјерности војног елемента”. Пажљиво пратећи унутрашњи живот Књажевства, провјеравајући непрестано своја запажања размјеном мишљења са људима различитих увјерења, сталежа и стања, Дјаченко је дошао до закључка „да притајена брига и страх Господарев имају озбиљног основа” и да је стање „далеко од тога да је цио црногорски народ у једнакој мјери привржен свом врховном поглавару”.

Од увођења „конституционалног”, односно уставног система, неприкосновени књажев ауторитет је пољуљан. Томе је допринијело његово учешће у унутрашњој политичкој борби, жестокој одбрани једне партије и прогони сљедбеника друге. „Злосрећни” судски процеси „јачко су погоршали односе у Црној Гори, „створивши много увријеђених и незадовољних”, чији ће број знатно порасти „као посљедица колашинског случаја”. Умјесто свеопште амнестије која се очекивала за најављену прославу педесетогодишњице књажевог јубилеја, тамнице су препуњене, а незадовољство појачано. Даље Дјаченко, насупрот књажевој причи, каже да у „редовима армије, нарочито међу официрима, царује незадовољство, које је посијао министар војни бригадир Мартиновић, коме пријети судбина његовог оца, који је убијен усред бијела дана од стране једног увријеђеног Црногорца, а у области грађанске управе прилике нијесу ништа боље, углавном захваљујући самовољи министра унутрашњих дјела, коју испољава на сваком кораку, а како Мартиновић тако и Пламенац за сада користе повјерење и благонаклоност Господара и то је добро народу познато.”⁴

³ Опширније: ДАЦГ, ф. Васојевићка афера, ф. 2, Пресуда Суда за суђење анархистичких злочина, од 14. јуна 1908. године, бр. 511/1908.

⁴ НМЦГ БАО, ф. Приновљени рукописи, к. за 1909. г., Дјаченко-министру иностраних дјела, телеграм, бр. 44, Цетиње, 7. 10. 1909.

О књажевом уђећењу да је војна завјера припремљена од стране политичких кругова из Србије, руски дипломата каже да се не може изјаснити „пошто правих (неоспорних) доказа за такву тврдњу нема”. Међутим, констатује, у сваком случају да се „србијанско-црногорски односи несумњиво погоршавају под утицајем процеса потпоручнику Ђиновићу, мада лично књаз свјесно показује уздржаност. Као болна тачка поменутих односа служе чињенице да црногорски политички дјегунци бораве у Србији и овдје влада увјерење, уживајући велику помоћ и заштиту, као и издашну новчану помоћ од владе Краљевине Србије. Медијска кампања против црногорске власти, која је жестоко почела у Београду, приписује се црногорским емигрантима са господином Томићем на челу. Србијански радикали са Пашићем и Протићем на челу сматрају се заклетим непријатељима династије Петровић Његош и њима се у званичним црногорским круговима приписује кривица за садашњи политички раскол.”⁵

Свјестан сложености ситуације, руски дипломата констатује: „У сваком случају, треба још једном са жаљењем да прихватимо да је веома тешко постићи искрено и чврсто пријатељство међу Србима, чак и тада кад представљају једно племе, по језику, вјери и националним стремљењима. Ја сам увјерен да књаз Никола I испољава у датом времену њему несвојствену уздржаност у односима са Београдом и зато што се приближава дан прославе његовог јубилеја и да би одсуство са свечаности србијанског краља Петра, а нарочито делегације из Београда, било црна мрља и болно се одразило на самољубље старог владара Црне Горе...”⁶

Руски дипломата извјештава и о међусобним односима књажевих синова. Као примјер узима једну свечаност у Бару у част француског адмирала Пивеа и његове ескадре, гдје је „пало у очи одсуство књаза Мирка”. Према званичној верзији, принц Мирко је био спријечен да присуствује усљед жалости због смрти сина првјенца. Дјаченко процјењује да би се односи између њега и старијег брата-престолонаследника Данила давно прекинули да књагиња Милена не даје „умирујући тон” сукобу између синова. „По многим обиљежјима и подацима може се уочити да је нова свађа међу браћом поникла на основу несрећног колашинског инцидента. Дозволите да споменем Вашем Високопревасходству да су потпоручник Ђиновић и његови саучесници, покушавајући да сачувају војничку повјерену им част, изјавили да су дјеловали у име и по наредби кња-

⁵ Исто.

⁶ Исто.

за Господара Данила II,⁷ који би ступио на престо, стари Господар свргнут, а његови савјетници и министри убијени”⁸

У истом извјештају Дјаченко каже да не може гарантовати да ли у свему томе има истине, међутим, „често боравећи у кругу књажевске породице, примијетио сам крајњу хладноћу између наследника и књаза Мирка, која је неочекивано замијенила њихово доскорашње пријатељство... Што се тиче Господара, он, нажалост, није никада био у стању да довољно проникне у чврстину односа својих синова, а резултат тога, између осталог, је и тај да ниједан од њих без обзира на природну обдареност, није добио одговарајуће образовање. Догађаји у Васојевићима искоришћени су од стране присталица књаза Мирка, с циљем да код старог Господара изазову недоумицу о безусловној лојалности његовог првјенца компромитујући га пред јавношћу... Пошто престолонаследник Данило нема наследника престола, на то мјесто дошли би његови рођаци, тако да се књазу Мирку указала шанса. Зна се за његову необуздану ватрену нарав и огромно честољубље да се неће никада помирити са стањем ствари и да ће бити спреман и на најенергичније акције против брата ради остварења циља... Књаз Никола, поводом питања насљеђа, намјерава да путује у Петроград, да би добио одобрење руског цара за замјену поретка по питању насљеђа престола у корист књаза Мирка-ако Данило не добије наследника”. Дјаченко сматра да ће Црна Гора због ових сукоба бити изложена и спољним опасностима, јер је по њему сигурно да Аустроугарска неће остати по страни, „помажући једном од браће против другог”, да ће јој то бити повод у мијешање у унутрашња питања Црне Горе и да ће „под фирмом завођења реда и закона чак и увести војску.”⁹

⁷ Видјети: Васојевићка афера, ф. 1, тел. бр. службено (хитно), 11. 9. 1909, ком. Радоњић из Андријевице Обласној управи Колашин. У овом извјештају наводе се ријечи потпоручника Ђиновића, које је изговорио пред својом (барском) окупљеном четом, да је наређено од престолонаследника Данила да се заузме барутана. Занимљиво је и једно писмо Јована Пламенца, министра унутрашњих дјела, књазу Николи у којем га обавјештава да је Ђиновић на саслушању помињао и име Јанка Вукотића да је и он умијешан у завјеру. Писмо је, поред детаљног извјештаја, написано с циљем да, наводно, оправда Вукотића. Опширније: НМЦГ БАО; ф. Никола 1, к. за 1909, Пламенац књазу Николи, Колашин, 12. 9. 1909, писмо бр. 92.

⁸ НМЦГ БАО, ф. Приновљени рукописи, к. за 1909, Дјаченко-министру иностраних дјела, Цетиње, 21. 12. 1909. (посве тајно писмо).

⁹ Исто.

У ранијем извјештају, након пресуде и извршења казни Војног суда, Дјаченко пише: „...сама чињеница да је потпоручник Ђиновић стекао образовање у Београду је више убиједила Господара у истинитост претпоставки”, па је ријешено овога пута „да примијени најсуровије казнене мјере. Његово Краљевско Височанство потврдило је смртне казне за пет главних (који су били у рукама власти – примј. В. И.) завјереника изречених од стране Суда. Потпоручник Ђиновић, заставник Јојић и сељак Рачић стријељани су у Андријевици, а остала двојица, поручник Митровић и војник Петровић, у Подгорици.

Казна је извршена јавно, а уз то је био у Подгорици пазарни дан (као и у Андријевици – примј. В. И.). Осуђеници су се мушки суочили са смрћу и на путу ка мјесту извршења казне гласно су узвикивали пароле окупљеном народу да умиру као невини и жртве самовоље.”¹⁰

О реакцији у земљи и иностранству руски дипломата каже да је „казна оставила мучан утисак, али страховлада произашла из садашњег поретка и садашње примјене силе је таква да нико не смије отворено показати неслагање или било какву критику.”

По извршењу смртних казни, у Србији и јужнословенским земљама у оквиру Аустроугарске организоване су демонстрације, чији су покретачи биле опозиционе странке и студентски клубови, као и друге организације и удружења. Дјаченко каже да су демонстрације оставиле „упечатљив” утисак на књаза Николу и да му је поводом тога лично рекао: „... Можемо ли се након данашњих сурових демонстрација против мене и моје владе, на било какав начин, сагласити са Београдом... Саопштите Његовом Величанству, министру иностраних дјела, да ћу свим својим снагама, успоставити по сваку цијену односе са Краљевином, мада сам у томе прилично онемогућен због познатих београдских догађаја. Сјутра ће се у *Цетињском вјеснику* појавити наш одлучан протест као мој одговор на те недостојне демонстрације. Љубазно Вас молим да предочите Његовом Високом Превасходству оригинални текст службеног саопштења моје владе”. Даље је књаз наставио: „Ви увиђате да се сличне демонстрације, као под вођством чаробног штапића, шире на Загреб, Сарајево, Дубровник, Котор”.

Руски дипломата каже да је уложио сав свој утицај на књаза да се уздржи и сачува присебност, да му објасни да су демонстрације у Србији производ безначајних политичких група и узавреле омладине, да ће их влада Србије осудити и оградити се од њих. У супротном, „љутња кња-

¹⁰ Исто, Дјаченко-министру иностраних дјела, Цетиње, 21. 11. 1909, бр. 51.

за према Београду не би ускоро спласнула” и додаје да је „дубоко свјестан да је његова некадашња популарност у српским земљама силно уздрмана”, знајући да „његови бројни непријатељи рачунају на недавна кажњавања у Књажевини, а све с намјером да науде популарности *Баргу Црне Горе*”.

Из свега, Дјаченко закључује: „Мучно је и болно суочити се са поново нарушеним односима између Београда и Цетиња” и да мора лично да изрази због тога жаљење, тим прије „што политика не постаје ништа мање непријатна и штетна, што у њој узимају учешћа и сами владари.”¹¹

Vukic ILINCIC

RUSSIAN DIPLOMACY APPROACH TO THE POLITICAL SCANDAL IN THE VASOJEVIC TRIBES IN 1909.

Summary

The conspiracy of 1909. in the area of the Vasojevic tribes is one of the events in so called Constitution period what was shocking for the Principality of Montenegro. The political instability was caused by dishonest proclaiming of the Constitution, which norms the Montenegrin regime did not respect. The opposition of the regime were represented by the young and the well educated leaders, who brought the democratic ideas from the developed countries where they had become graduated. The opposition and the regime same in these circumstances used to recourse at the radical methods of the struggle against such social order. One of it was the event happened in the area of the Vasojevic tribes in 1909.

The court trial against the participants of the conspiracy took place in Kolasin, when the extraordinary military court sentenced some individual participants to the drastic punishments. The revealing of the conspiracy and the court trial attested the attention of the diplomacy, too. Especially the Russian diplomacy was concerned in which way this event will affect the conditions even in this country, but also how it will be manifested to the relationships between two Serbian countries: Montenegro and Serbia.

Key words: Vasojevic political scandal; military court, the members of the Club closed political party

¹¹ Исто.